«La Cour!» — «Суд іде!»*. Того літнього ранку в Гаазі чоловік в офіційному вбранні з масивним срібним ланцюгом, символом влади, на шиї урочисто промовив ці слова, якими багато десятиліть проголошували початок судового засідання. До Великої зали правосуддя неквапливо входили судді у мантіях і зі стрічками на грудях, по черзі займаючи свої місця за довжелезним столом. У центрі стояв Президент — спокійний чоловік із Сомалі, який із власного досвіду знав, як воно бути «одержувачем» британської та італійської колоніальної «щедрості». Він окинув поглядом залу суду, зауважив ряди присутніх адвокатів і дипломатів, журналістів і перекладачів, що сиділи в оточенні величезних вітражів і кришталевих люстр, а тоді запросив усіх сідати.

У другому ряду, просто за мною, сиділа мініатюрна пані, вбрана у чорне. Маленька сумочка, яку вона стискала в руках, додавала її постаті офіційності й гідності. Вона приїхала з далекого Маврикію у складі делегації з цієї країни, щоб викласти свою історію — коротку розповідь про перші роки свого життя, у надії, що її свідчення зможе вплинути на чотирнадцятьох суддів і допомогти їй повернутися до місця свого народження. Її справжньою домівкою — місцем, де лишилося її серце, — був Перос-Баньйос, крихітний острів

---

* Тут і далі назви населених пунктів, друкованих видань, кінофільмів, а також імена, прізвища та посади вказано так само, як їх подає автор. — *Прим. ред.*

у складі архіпелагу під назвою Чагос, розташованого посеред неосяжного Індійського океану. Саме звідти її, разом із сотнями інших людей, примусово вивезли за п'ять десятиліть до цього.

Лізбі Елізе́ щасливо дожила на Перос-Баньйосі до майже двадцяти років. А тоді, одного весняного дня, її без попередження затримала британська влада. Їй дозволили взяти одну валізу й наказали сісти на корабель, який мав відвезти її за тисячу миль*. «Острів закривають», — сказали вони. Чому так, ніхто не пояснював. Ніхто не згадав про нову військову базу, яку британці дозволили побудувати американцям на іншому острові, Дієго Гарсія. Ніхто не сказав їй, що Чагос, який довго був частиною Маврикію, відокремили від цієї території та зробили новою африканською колонією — так званою Британською територією в Індійському океані. Мадам Елізе́ й усю громаду (близько 1500 осіб, майже всі темношкірі, а багато — ще й нащадки поневолених робітників плантацій) примусово виселили з їхніх домівок і депортували.

Вона приїхала до Гааги, щоб узяти участь у слуханні справи про свої острови. Чотирнадцятеро суддів поки що й гадки не мали, хто вона і яку роль відіграє в процесі. Вони мали заслухати аргументи щодо останньої колонії Великої Британії в Африці, історію про те, як її відділили від Маврикію, і визначити, кому — Маврикію чи Британії — вона належить за міжнародним правом. Судді мали розглянути питання історії та колоніального правління, торкаючись питань расової дискримінації та прав людини відповідно до міжнародних норм. Їм належало розібратися з принципом

* Морська миля дорівнює 1,85 км. — *Прим. пер.*

«самовизначення» та розсудити, чи може спільнота людей вибирати життєвий шлях, яким піде, чи ж його має право визначати хтось інший.

Мадам Елізе́ була свідкою з боку Маврикію — африканської країни, яку в цій справі представляв я. Вона мала виступити від імені чагосців, говорити креольською, висловлюватися чітко, твердо й заповзято. Вона не вміла ні читати, ні писати, тому судді погодилися розглянути її заздалегідь записане відеозвернення. Вона мала дивитися, як вони реагуватимуть на відеозапис із нею — жінку в чорному костюмі й білій сорочці з мереживною облямівкою, із невеликим синьо-червоним значком із написом *Let Us Return!*, тобто «Дозвольте нам повернутися!».

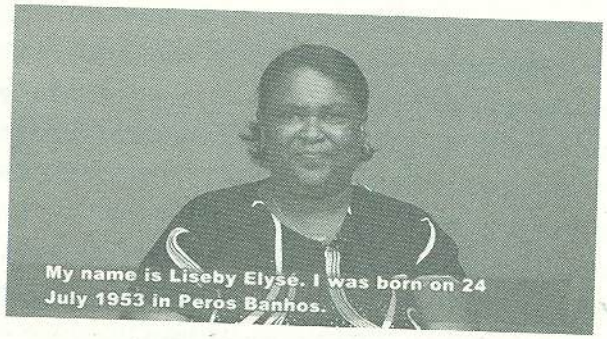
Голова відкрив засідання, коротко виклавши суть справи, а тоді запросив виступити перед Судом першого доповідача. До трибуни повільно вийшов сер Аніруд Джаґнот — 88-річний колишній прем'єр-міністр Маврикію, адвокат-баристер у юрисдикції Англії та Вельсу, почесний королівський адвокат. Він говорив рівно п'ятнадцять хвилин, тоді слово взяли два адвокати, була коротка *pause café* (перерва на каву), а тоді ще один адвокат. І він, і юристи читали заготовлені промови, що робило дійство схожим на театр, де судді — глядачі. Вони не перебивали, запитань не ставили.

Я вийшов до трибуни. Перед цим Судом я виступав уже не раз, та цього разу хвилювався сильніше. Мадам Елізе́, що тепер сиділа в першому ряду, ненадовго встала, коли я її представляв. «Суд має почути голос самих чагосців, — пояснив я, — щоб отримати уявлення про реалії колоніального панування».

Виступ мадам Елізе́ проєктували на два великі екрани, що висіли над суддівськими кріслами, — її слова й зображення

транслювали на весь світ. У далекому Порт-Луї, столиці Маврикію, слухання показували в прямому ефірі національного телеканалу, а її друзі дивилися трансляцію в приміщенні громадського центру — і плакали, слухаючи її виступ.

*

«Mappel Liseby Elysé».

«Мене звати Лізбі Елізé». У нижній частині екрана з'явилися акуратні білі субтитри — переклад англійською та французькою мовами.

> «Я народилася 24 липня 1953 року на острові Перос-Баньйос. Мій батько був родом із Сікс-Іль*. Мати — із Перос-Баньйосу. Дідусь із бабусею теж народилися там. Я приїхала сюди в складі делегації з Маврикію. Я розповім, як страждаю, відколи мене з корінням

* Сікс-Іль (*Six Îles*) — це група з шести невеликих островів, частини архіпелагу Чагос. У британських документах і картах цю групу називають островами Егмонт (*Egmont Islands*). — *Прим. пер.*

> вирвали з мого райського острова. Я радію, що Міжнародний суд сьогодні вислухає нас. І переконана, що повернуся на острів, де народилася».

З цими вступними словами атмосфера у Великій залі змінилася — повисла важка тиша. Так буває в публічному просторі в особливо значущі миті — наприклад, у театрі чи концертному залі, коли виступ торкається сердець глядачів і всі слухають уважно, затамувавши подих. Коли мадам Елізé говорила — сама, без заготовленого тексту, — Президент, що сидів за кілька кроків, уважно дивився в її бік. Спогади рвалися назовні, а різкі й сильні слова пронизували блиск і церемонність Великої зали.

> «У кожного була робота, своя родина та своя культура. При цьому ми їли лише свіжі харчі. Кораблі з Маврикію привозили нам усе необхідне. Ми отримували продукти. Отримували все необхідне. Нам нічого не бракувало. На Чагосі всі жили щасливо».

Її тон змінився, став дещо жорсткішим:

> «Одного дня управитель сказав, що ми мусимо залишити острів: покинути свої домівки й поїхати геть. Це всіх засмутило. Люди сердилися, що нас виганяють. Але вибору ми не мали. Нам не сказали причин. Та й досі не пояснили, чому ми мусили виїхати. Кораблі, які раніше привозили їжу, перестали приходити. Ми не мали що їсти. Не мали ліків. Не мали нічого. Ми дуже страждали. Аж одного дня прийшов корабель під назвою "Нордвер"».

Мадам Елізе́ зробила паузу.

«Управитель сказав нам сідати на корабель, без нічого — ми могли взяти хіба що якийсь одяг, — і вирушати в дорогу. Людей дуже розлютили ці слова — як і час, коли це відбувалося, адже було вже темно».

Вона знову замовкла, насупивши брови. Не згадала ні імені управителя — месьє Вілліса-П'єра Проспера, ні дня, у кінці якого, в сутінках, усе відбувалося: 27 квітня 1973 року.

«Ми сідали на корабель у темряві, щоб не бачити свого острова. А на борту виявилося, що умови там жахливі — нас тримали як худобу, як рабів. На тому кораблі люди гинули від туги».

«Худоба». «Раби». Мадам Елізе́ вимовила ці слова, мов виплюнула.

«А я саме була на четвертому місяці вагітності. Корабель дістався Маврикію за чотири дні. Вже на місці моя дитина народилася мертвою. Чому померло моє дитя? Гадаю, через травму, якої я зазнала на тому кораблі: я дуже переживала, була пригнічена. Тому мій син помер одразу після народження».

Вона стиснула губи:

«Я твердо стою на тому, що ми не маємо права зневірюватися. Ми повинні вірити, що одного дня повернемося на землю, де народилися. Моє серце

болить — воно досі належить острову, на якому я народилася».

Камера непомітно наблизилася, щоб підкреслити її рішучість і гнів, що наростав із кожним словом.

«Нікому б не сподобалося, якби його забрали з острова, де він народився, — вирвали з корінням, вигнали, наче якогось звіра. І це розбиває серце. І я твердо стою на тому, що справедливість має бути відновлена».

Здавалося, наче вона щосили намагалася стримати емоції, щоби бездонна криниця її гніву не переливалася через край. Але не змогла — гнів і надія, почуття, що жили у ній десятки років, вирвалися назовні.

«Я мушу повернутися на острів, де народилася. Хіба ваше серце не рветься, коли ви чуєте, що когось забирають з рідного острова, наче тварину, а вони й гадки не мають, куди їх везуть?»

Голос мадам Елізе́ зірвався, розітнувши тишу зали пронизливим тремоло.

«І мені дуже сумно. Я досі не розумію, як покинула свій Чагос. Нас вигнали звідти силоміць. Я дуже сумую».

Вона зупинилася й заплющила очі:

«Я щодня плачу. Не можу перестати думати, що мушу повернутися на свій острів».